

ГЛАВА 4

ВОЄННИЙ КОМІКС ЯК МЕДІА: УКРАЇНСЬКІ ТА СВІТОВІ ГРАФІЧНІ НАРАТИВИ

Оксана Гудошник

При дослідженні коміксів ми вкотре звертаємо увагу на їх статус. Потреба в культурній реабілітації й до сьогодні змушує виправдовувати комікс в українському національному просторі, пояснювати його значущу посередницьку роль у документальному дискурсі, приховувати узвичаєну, наприклад, в англomовному світі, коміксову природу під «графічними» термінологіями. Тавро низькоякісного художнього продукту, зорієнтованого переважно на дитячу аудиторію, заважає побачити потужні можливості коміксу як медіального втілення найрізноманітніших наративів. Феноменологічна природа «мистецтва послідовних зображень» понад пів століття була й залишається предметом дослідження світової наукової спільноти, а простір міжжанрових дифузійних форм та міждисциплінарних новоутворень стрімко розширюється й до сьогодні. Українські науковці активно вивчають генезу та типологію національних та світових коміксів (Д. Белов, С. Захаров, С. Підпригора, С. Хлестова), мовні особливості (М. Івасишин, Н. Космацька), використання графічних технік в освітянських практиках (Д. Ольшанський, Г. Онкович, А. Онкович). У січні 2022 р. Д. О. Белов захистив першу в Україні дисертацію, присвячену українському коміксу (Белов, 2021).

Міжнародний науковий пошук сьогодні вже не обмежується традиційними підходами. Пропонується для обговорення, а швидше, легітимізації, нова міждисциплінарна практика — дослідження на основі коміксів (*англ.* — *comics-based research, CBR*). Йдеться про використання коміксів у різних наукових сферах: графічній етнографії, медицині, історії, усній історії, екології, риторичі, політології, менеджменті, поширенні досліджень. І справа тут не в моді, а у надзвичайній комунікаційній ефективності коміксу, що спирається на мультимодальність, послідовність/одночасність та присутність автора/суб'єктивність.

З огляду на тему нашої монографії, зазначимо, що послідовність робить комікс ідеальною формою подання наративів, а CBR розвивається найшвидше в галузях, зокрема історії та антропології, де наративна побудова матеріалу є пріоритетною (Kuttner et al., 2020). Отже, дослідження коміксів виступають дієвим інструментом розширення уявлень про можливості й критерії світових та національних наративів.

Український національний вимір увиразнений відтворенням у коміксі складних історичних подій. Війна, попри 8 років життя в ній, для українців залишається болючою непроговореною темою. Воєнний комікс наразі стає й комеморативною практикою, і частиною масової і мілітарної культури одночасно.

Комікс та воєнна (мілітарна) культура

Сучасна наука все більше унормовує міждисциплінарні підходи та методики при аналізі воєнної культури. В її розвитку відбулися певні зміни — від «моделі традиційної маскулітності військова

О. Гудошник
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Дніпро, Україна
ovgudoshnik@gmail.com

культура дрейфує у простір масової культури, зазнає впливу загальнокультурних змін» (Dunivin, 1994). Так, у 2020 р., проаналізувавши англомовні публікації в США та Великобританії, група авторів Військової академії у Вест-Пойнті представила огляд векторів інтеграції популярної та мілітарної культури в суспільно-гуманітарних науках (Ender et al., 2020). Було досліджено 18 видів такої взаємодії. До них увійшли, окрім знаних форм презентації військової тематики (література, кіномистецтво, масмедіа, фотографія тощо), відеоігри, мода, технології і комікс. Набув поширення термін «Popular military culture» як піддисципліна, що розвивається не тільки у просторі науковому, але й медичному — дослідження останніх років розглядають посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) як багатоаспектне явище, що включає особливо стигматизоване переживання стереотипів військової культури і чоловіками (Neilson et al., 2020), і жінками (Zerr, 2020).

Разом із тим, парадигмальні сенси воєнної культури підтримують усталену типологізацію героя-воїна та захисника і підносяться до його архетипного розуміння. Хоробрість, маскуліність, патріотизм і почасти деіндивідуалізація визначали характер такого героя у коміксовій культурі.

Воєнний/військовий комікс (war/military comics) має давню історію й глибокі традиції як у відомому супергеройському тематичному просторі, так і в новому напрямі сучасної коміксології — коміксі документальному (documentary comics). Історіографія воєнних коміксів, особливо в англомовному світі, достатньо потужна. Вона представлена різними напрямками: відцифровані й частково викладені у вільному доступі цикли європейських, американських, британських воєнних коміксів часів Другої світової війни, періоду Холодної війни. Постколоніальні графічні романи, новели й серії презентують національні історичні наративи. Сотні наукових статей, антологій, книг, захищених дисертацій, університетських курсів, семінарів узвичаїли в науковому дискурсі практику коміксових досліджень (comics studies).

Предмет нашого наукового інтересу свідомо обмежено українським воєнним коміксом, проте осмислення його генези потребує широкого контексту світової коміксової культури.

Активне поширення воєнних коміксів зазвичай пов'язують з Другою світовою війною, коли їх використовували як засоби пропаганди й унаочнення альтернативних поглядів. У 1940 р. в американському газетному кіоску було приблизно 750 коміксів, у 1941 р. — 950, а в 1942 р. — майже 1200 коміксів (Seifert, 2021). У США до їх створення були залучені відомі автори: В. Ейснер працював над коміксами на замовлення Пентагону («Uncle Sam», 1941–1942), на волонтерських засадах Мілтон Каніф малював коміксові шпальти спочатку для військових газет, потім практику було поширено на національну пресу («Male Call», 1943–1946). Близько 10 видавництв упродовж війни співпрацювали з Управлінням військової інформації, а компанія *Dell (DPC)* спеціалізувалася на виданні воєнних коміксів і коміксів для військових (Kerr, 2016). Окремі внутрішні документи та

Рисунок 1. Обкладинки «Real Heroes» за 1941, 1942, 1946 рр.
Джерело: <https://www.comics.org/series/270/covers/?page=1.06>

циркуляри вимагали від коміксистів тенденційного зображення ворога. Наприклад, в *Report 15* рекомендувалося представляти японців як головних ворогів США після Перл-Харбору. Уряд США визнав популярність коміксів та ефективність їх впливу на аудиторію, «усвідомлював військовий потенціал коміксів і активно використовував їх для пропаганди протягом усього конфлікту» (Kerr, 2016, р. 109). Серед багатьох військових коміксових серій (а цей вид був найпоширенішим за часів війни) звернімо увагу на наступні.

Цикл «Real Heroes» видавався *Parents' Magazine Press* у 1941–1946 рр. В одному з перших номерів було опубліковано звернення до читача: «Можливо, Ви бажаєте також бути героєм і боротися за свободу... Ваш обов'язок — навчитися всього, що можете з історії, науки, арифметики, мов та всіх інших предметів, перш ніж зможете бути корисним справі своєї країни як чудовий лідер або на війні, або в мирі» (Real Heroes. 1941. № 4). В аспекті нашого інтересу до документальної коміксової традиції відзначимо, що цикл містив реальні історії бойових операцій, біографічні відомості, активно поєднував у межах героїчного нарративу фактажність з яскравістю й пригодницькою романтикою (див. рис. 1).

Комікс-серія з життя морських піхотинців «The US Marines» з'явилася в журналі *Enterprises* і мала підзаголовок «Реальні історії морської піхоти США» (див. рис. 2). Окремі випуски включали примітку «Опубліковано за підтримки Корпусу морської піхоти США». У співпраці з ВПС США була започаткована серія «The American Air Forces» (1944–1945). Попри схожість структури (документальність+ розважальність+ героїка) цикли вирізняються з-поміж інших. В них подавалися не тільки героїчні нарративи, комікси уміщували історії військового повсякдення, включаючи жорстокі сцени та криваві реалії війни. Містили комікси і фантастичні сюжети та історії. Художні вигадки дозволяли увиразнювати картинку, особливо яскраво це простежувалося в історичних оповідках. В коміксах на сусідніх сторінках межували «мультишні» стрипи та архівні фото. Так у першому номері «The United States Marines» за 1943 р. майже кожна історія доповнювалася фотографіями життя морських піхотинців, окремо було подано фоторепортаж «Saga of the Solomons» (с. 30–38), що складався з 18 різноматематичних зображень: нагородження солдат за бойові операції, портрети воєначальників, моментальні фото повсякденного військового життя («домашній комфорт» польового душу, збори кокосів, маскувальні «фішки» снайперів тощо) і безжалісні знімки загиблих японських солдат.

Цікавим є факт комеморації військових коміксів вже у наш час. У 2017 р. за підтримки ВПС США вийшов 12-томний комікс-бук, де були зібрані випуски серій «The United States Marines».

1960-ті рр. принесли нові політичні реалії — участь у місіях ООН. На зміну образу захисника нації і героя приходять миротворець, визначальною ідентифікаційною рисою стає гуманність.

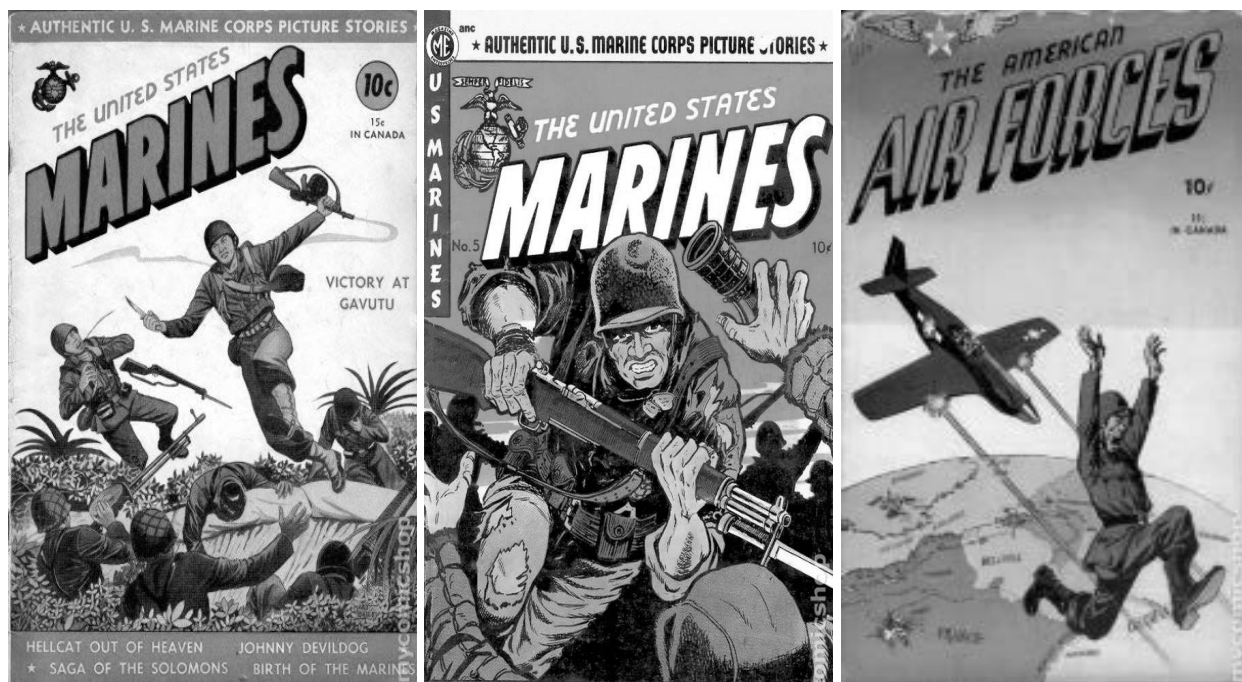

Рисунок 2. Обкладинки журналів «The US Marines» за 1943 № 1, 3 та «The American Air Forces». 1944. № 1
Джерело: <https://www.mycomicshop.com/search?TID=378121>

Рисунок 3. Обкладинки коміксу «Commando» різних років.
Джерело: [https://alchetron.com/Commando-\(comics\)](https://alchetron.com/Commando-(comics))

Автори антологій та коміксологічних розвідок відмічають в ці роки певне зниження інтересу до воєнного коміксу та мілітарної культури загалом. Виключенням став відомий британський комікс 1960-х рр. «Commando» від *DC Thomson* (спочатку «Commando War Stories in Pictures», 1961), який на піку популярності мав наклад 750 тис. примірників і величезну кількість однойменних клонів у різних країнах світу. «Commando» поступово розширював не тільки географію розповсюдження, але й тематичний діапазон: на зміну подіям Другої світової приходять війна у В'єтнамі, Кореї, Холодна війна тощо. Комікс легко експериментував з історичним часом і простором, усе більше розглядаючи історичне тло як вторинне, а документалізму дотримувався, скоріше, на рівні стереотипних уявлень (див. рис. 3).

Окремим напрямом стали комікси з колоніальної тематики, де альтернативні стандартним підручникам наративи стимулювали діалог та сприяли формуванню історичної пам'яті (Ribbens, 2018; Viljoen, 2020; Mehta & Mukherji, 2015).

Для мілітарної культури загалом і воєнного коміксу зокрема визначальними були зміни в загальному сприйнятті образу військового. Сучасна концептуалізація терміну «солдат» була ускладнена емпіричною реальністю постмодернового світу, а ще більше — воєнними реаліями. К. Халтінер та Г. Кюммель запропонували термін «гібридний солдат» для пояснення нового типу героя. Серед головних вимог — гнучкість та адаптивність до викликів «нових війн». «Сучасні воєнні місії тепер містять комплекс засобів масової інформації, юридичних і нових логістичних підрозділів, і не менш важливу інтеграцію цих функцій в основні процеси прийняття рішень» (Ben-Ari, 2020). При цьому, вважає автор, «напруга між військовими та медіаспільнотами посилюється, оскільки представники ЗМІ набагато більш незалежні від військових, ніж у минулому» (Ben-Ari, 2020).

Норвезький дослідник Ізелін Касперсен виокремив 7 ідеальних типів солдатів: воїн, захисник нації, правоохоронець, гуманіст, державотворець, ідеолог і контрактник (див. табл. 1). Автор звернув увагу на те, що «нова природа» військових операцій спирається на поєднання різноякісних завдань, як традиційно військових (підтримання миру, психологічний опір, прикордонний контроль тощо), так і небоєвих (ліквідація наслідків стихійних лих, навчання). Іншим фактором зміни парадигми сприйняття військового стала медіатизація його образу, «де соціальні очікування та індивідуальні інтерпретації істотно впливають на поведінку солдатів та проведення операцій» (Kaspersen, 2020). Ці ролі сконструйовані у суспільстві, «сформовані взаємодією між очікуваннями та досвідом, знаходяться під впливом минулого, сьогодення, а також суспільних та індивідуальних факторів» (Kaspersen, 2020).

Таблиця 1. Типологія солдата.

Джерело: (Kaspersen, 2020. Переклад тут і далі наш — О.Г.).
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09592318.2020.1785990>

Ідеальний тип	Мотив участі. Чому?	Значення за дією. Що?	Упізнавана поведінка, мислення та дії. Як?
Воїн	Герой. Функціонує як інструмент для державного чи недержавного суб'єкта.	Перемога через перемогу над ворогом.	Агресивний, застосовує сили для вбивства; дисциплінований, фізично та психічно здоровий, ризикує власним життям, виконує накази. Вважає себе несамотійним.
Захисник нації	Патріотичний і націоналістичний. Вірить у державний суверенітет. Мораль но зобов'язаний.	Захищає націю від загрози.	Застосування сили в разі необхідності для відновлення суверенітету. Не втручається і не порушує суверенітет держави. Діє автономно.
Правоохоронець	Космополіт. Вірить у верховенство права.	Створює або відновлює мир.	Передбачувана поведінка регулюється заданими правилами. Дипломатичний і неупереджений. Не володіє автономією. Обмеження на застосування сили.
Державник	Демократичний мир. Віра у сильні державні інститути та демократію.	Уникає побічного ефекту та конфліктів.	Використання сили обмежене взаємною реакцією. Наставляє, навчає місцевих військових..
Гуманіст	Гуманіст. Вірить у внутрішню цінність людського життя.	Усуває людські страждання.	Ризикує власним життям, щоб захистити життя інших.
Ідеолог	Ідеологічне переконання. Вірить в ідею, притаманну ідеології.	Досягає того, що лежить у межах даної ідеології.	Самокерований, автономний; діє згідно з ідеями
Контрактник	Прагматичний.	Виконує те, чого прагне роботодавець.	Неохоче ризикує життям.

Подана типологія солдатських образів у мілітарній культурі мала своє відтворення в коміксах, увиразнюючи палітру героїв графічних історій, демонструючи граничну ускладненість художніх образів та сюжетних рішень. Разом з тим, повторимося, героїка не скасовувалася подальшими інваріантами, її мотивація ставала усе складнішою, реальність військових операцій диктувала освоєння нових документалізованих форм, хронологічної деталізації та фактологічної основи. Сучасний воєнний комікс вийшов далеко за межі друкованих 10-центових журналів, опанував інтернет-простір, сформував цілий пласт культури вебкоміксів і все більше звертає увагу на індивідуальний, інколи вкрай суб'єктивний досвід. Від засобу пропаганди, агітації та патріотичного виховання він зміщується у простір персональної сповіді та терапевтичних практик, транслюючи героїчний наратив як травматичний.

Серед різноформатних сучасних військових коміксів ми обрали, на нашу думку, показовий варіант таких нових змін. У 2010 р. на замовлення Дослідницького центру охорони здоров'я ВМС США в Сан-Дієго було створено комікс «The Docs» (див. рис. 4). Він написаний, намальований і підготовлений колективом дослідників, письменників і художників *RTI International*. Комікс мав освітню мету й розглядався як один із засобів реабілітації для ветеранів. В ньому розповідається про чотирьох військовослужбовців ВМС, які супроводжували підрозділи морської піхоти в бойових операціях в Іраку. Одна з 4 графічних новел роману присвячена жінці — Ериці Мендес, що засвідчує неабиякі зміни ролі жінок під час бойових дій. Коміксисти *RTI* максимально деталізували навколишнє середовище, військовий побут; великим планом подали криваві сцени обстрілів та поранень; реалістично зобразили персонажів шляхом увиразнення облич.

На конференції *Comics & Medicine: From Private Lives to Public Health* у 2014 р. один з авторів «The Docs», Расс Пілер, згадував, що при написанні коміксу військові особливо наполягали на правдивості графічного циклу, щоб він відповідав воєнним реаліям і досвіду військовослужбовців (Leone, 2017).

Показово, що саме ВМС доручили *RTI* створити реалістичний графічний роман, щоб моряки-ветерани ототожнювали себе з зображеними персонажами та обставинами. Графічний цикл представляє американського військового далеко не в ідеальному образі класичних пропагандистських кліше. Він — жива людина, що кохає, товаришує, служить і виконує накази. Але

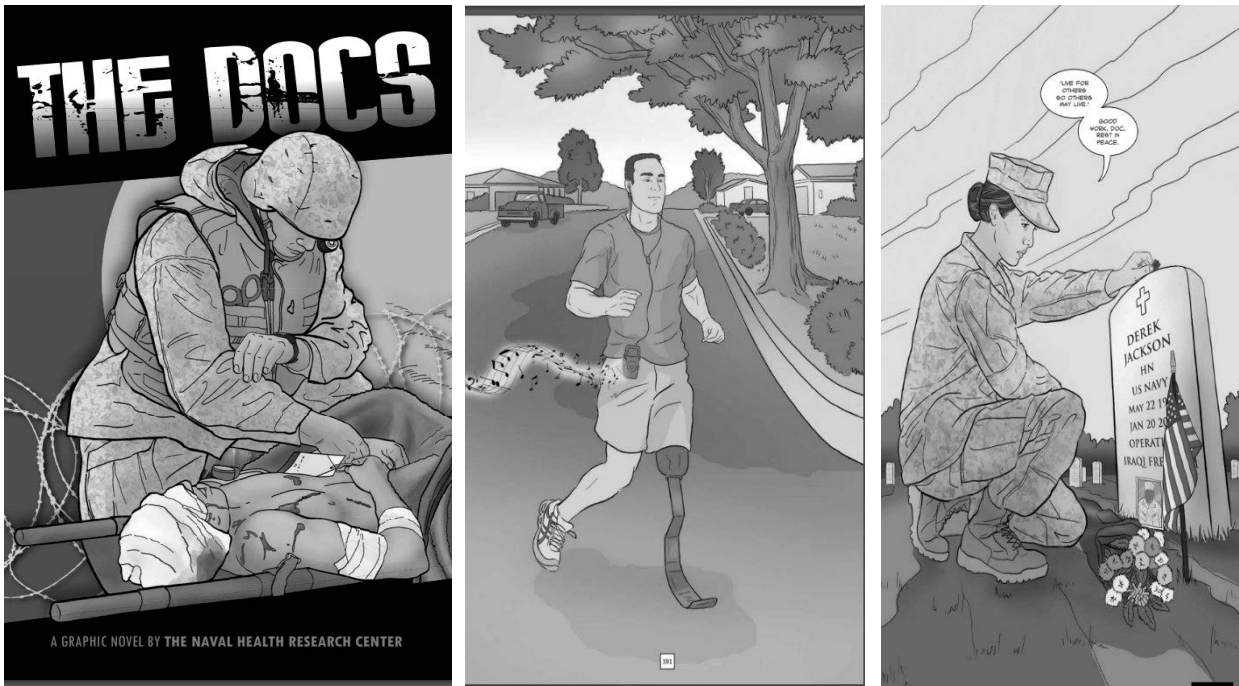

Рисунок 4. Фрагменти з коміксу «The Docs». Джерело: <https://archive.org/details/TheDocsFullCompressed>

акцент зроблено не на сюжеті, а на висвітленні емоційних переживань героїв. Відчай і страх визнаються й певною мірою реабілітуються в коміксі, героїка поступає повсякденним реаліям, де життя і смерть безжально сплетені й нерозривні. Сприйняти цю дійсність і залишитися сильним — новий погляд на героїку від «The Docs».

У розумінні військового досвіду як травматичного й стигматизованого сучасний воєнний комікс виявився дотичним до медичного наративу, який ми розглянемо в наступному розділі. Усе частіше при лікуванні посттравматичного стресового розладу сьогодні долучають нетрадиційні медичні підходи, в цьому розумінні воєнні комікси стають корисним інструментом. З погляду медицини комікс — ілюстрована терапевтична практика, що включає постраждалих до співчутливої розмови. «Справді, комікси забезпечують людей, які пережили травму, і людей з іншими психічними захворюваннями і хворобами, шансом переосмислити своє одужання поза межами традиційної мови терапії. Люди часто думають у малюнках і подібних графічних оповіданнях, це допомагає по-іншому скласти уявлення про їх психічне здоров'я та самопочуття» (Leone, 2017, р. 259).

Воєнні графічні наративи, як вважають дослідники, сприяють зціленню «невидимих ран травматичного досвіду» і цим впливають навіть на суспільне здоров'я (Leone, 2017). Причини вбачають у наступному:

- графічні воєнні наративи зумовлюють інтерес до проблем війни, оскільки «пропонують ефективно поєднання афективної взаємодії та когнітивних механізмів інтерпретації фактів та вигадки» (Tseng et al., 2019);
- комікс транслює критичні й маргінальні дискурси, стає засобом порушення усталених медійних і політичних підходів до оцінки військових подій (Hansen, 2016);
- комікс виступає інструментом комунікації, дозволяє створити власний наратив «прочитання» воєнних подій;
- травма — невимовна, невидима, «тиха» — через візуалізовані образи набуває об'єктивності та наочності (Davies & Rifkind, 2020); «коли слів здається недостатньо, візуальна форма розповіді може допомогти» (Viljoen, 2020);
- читабельність коміксу, що оприявнює травму, може полегшити стосунки між постраждалими та тими, хто їх підтримує;
- зберігання наративної ідентичності дозволяє у складних випадках навіть підтримати просторово-часову ідентифікацію та зв'язок з реальністю (Leone, 2017);
- наративний формат графічної розповіді дозволяє вибудувати її послідовно, розбиваючи текст на коміксові панелі та збираючи їх в єдине ціле сюжету, «комікси про травму порушують умовність форми» (Earle, 2017);

• від фрагментарності до цілого: «Практика ... читання коміксів репетирує спосіб пізнання, необхідний для збору того, що травма роз'єднала» (Leone, 2017, p. 245).

Військова тематика — важливий простір педагогічного та історичного навчання та виховання. Використання коміксів в педагогічних цілях, навіть рольові ігри з історії війни (прийом «війна через Іншого») потрібні задля роботи з «наочними, усними, письмовими та іншими культурними нарративами війни» (Jogenby, 2007). Так Гері Райс, доцент кафедри масових комунікацій в Університеті Південно-Західного Техасу, в межах університетського проекту збирає зі студентами усні історії ветеранів війни у В'єтнамі, журналістів, що висвітлювали події в Сайгоні 1975 р. Виховна і психологічно адаптивна роль таких проектів для вченого безсумнівна (Rice, 2000).

Український воєнний комікс: міф, історія, героїка, посттравма

Героїко-міфологічний та історичний нарративи. У попередніх дослідженнях ми вказували на особливості «національного розуміння історичного міфу в коміксі як особистого національного й культурного коду, втіленого в доволі чіткі й алгоритмізовані форми, особливо у порівнянні першими українськими коміксами, в яких зазвичай зверталися до історичних образів як образів національних» (Гудошник, 2019). Ми припустили, що героїчний комікс став проявом прискореного створення національного нарративу, об'єднавши історичний і сучасний його виміри. «У цьому процесі швидкісного долучення і популяризації знаних у світі напрямків комікс-культури сучасний простір українських коміксів набув національних ознак *симультанності*, прискореного й одночасного розвитку найрізноманітніших жанрів, поширення ускладнених гібридних форм, поєднання в межах одного твору різних форматів і стильових рішень...

Героїчний епос перших національних коміксів жодним чином не вписується у наукове розуміння документального і не потребує цього. Справа в іншому — в показовій сугестії минулого й сьогодення, де філософія міфу так логічно умотивовується стилістикою візуальності коміксної оповіді, а героїка стає універсальним кодом національного самовизначення, розпізнавальним ідентифікатором «свого» у світовому просторі культурних героїв. Тому так багато реальної історії й фактів в українському коміксі, який, попри створення за стандартами та алгоритмами класичної героїки, на вимогу національного етноцентризму репрезентує країну як окрему цілісність, де своя історія, свій герой, свій епос, де трагічне минуле подовжено у сучасність страшними реаліями війни.

Українська метаісторія коміксу максимально осучаснена показом подій останніх років. Історичні реалії сьогодення пояснюються як творчим переосмисленням минулого в жанрі альтернативної історії, фантастики, так і стереотипізованим героїчним кодом прочитання, симультанним часово-просторовим згортанням сюжетів минулого в реалії сучасного. Цей світ легко пізнаваний, передбачуваний як перемога головного героя; вибудований за універсальними принципами героїки, спрямований на визначення національного, свого» (Гудошник, 2019).

У просторі міфопоетичної героїки вітчизняний комікс обирає козацьку тематику як базову, архетипну, «власну» (автентичну). Вона суголосна осмисленню козацтва як філософії й практики військового вишколу, особливого типу воєнної культури. Активно поширюваний національний вид спорту — хортинг (від назви о. Хортиця, де була розташована Запорізька Січ) — сьогодні став основою військово-патріотичної та фізично-оздоровчої підготовки і навіть моделлю виховної системи у закладах освіти України.

У національній коміксовій хронології наскрізна тема козацтва проходить через формування, а скоріше актуалізацію успішно засвоєного образу сміливого, надійного, розумного й дотепного козака (В. Карпенко, О. Гайдученко «Марко Пиріг, запорожець», К. Сулима «Буйвітер», І. Баранько «Максим Оса», О. Ком'яхов «Чуб: зоряна байка про казака Чубенка», М. Прасолов, О. Чебикін «Дагопак» у 3 книгах, А. Данкович «Козаки на орбіті»), який стає своєрідним українським супергероєм. Сучасний комікс органічно вписує знайомі символи цього архетипу (патріотизм, звитяга, мужність, магичність) у свою сюжетіку та візуальний ряд (колір, тризуб, козацька чуприна, шабля).

Надалі в серії В. Назарова «Патріот» (2015–2018), у коміксі Ф. Левченка та А. Тягура «Укрмен» (2018) поєднуються осучаснені реаліями української історії образи та фантастичний сюжет, хоча у випуску «Патріот. Ренегат» В. Назаров зазначив: «Збіг з реальними особами та подіями у коміксі не завжди випадковий». У коміксах «Характерник» О. Чорного та Д. Зіроньки (2020), «Кобзар» І. Бакути (2020) козацький образ ускладнений структурою (вимогами/змістотвірними чинниками) нового синтетичного жанру, де поєднуються історія, хорор, герої, вампіри та вовкулаки (див. рис. 5).

Розмиття жанрів, міксування різних стилістичних технік та артпрактик вирізняє український комікс, підтверджує нашу гіпотезу симультанності героїчного коміксу, що одночасно закріплює

Рисунок 5. Сторінки коміксів «Характерник» та «Кобзар».

Джерело: <https://www.livelib/selection/1403742-ukrayinski-originalni-komiksi/listview/biglist/~2#books>

сталі символічні образи й активно їх випробовує авторською сюжетикою та фантазією. Це розмаїття має ще одну причину. Український комікс неохоче виходить з аматорського самвидаву як простору абсолютної авторської свободи й незалежності від жорстких вимог ринку та безжальних процесів комерціалізації коміксового продукту.

Чи не єдиним виключенням з цього процесу став вихід у 2017 р. національного блокбастера «Воля» й формування офіційним сайтом видавництва *The Will Production* (<https://thewill.com.ua>) мультиплатформної системи. Одночасне просування коміксової продукції через різні медійні платформи різко відрізняє видавництво від інших. Промоційна політика через обговорення майбутніх серій, онлайн конкурси фотографій, малюнків, створення і регулярне поповнення колекцій фанартів, постерів, поява нових циклів та дотичних до тематики коміксів про історію 1917–1920 рр., жанрові експерименти, досвід екранізації, саундтреки створюють активну зворотню комунікацію. Важливою стала і комерційна стратегія видавництва — вихід на платформу *Patreon* та оформлення членства у спільноті, сподіваємося, сприятимуть такій бажаній для українського коміксового простору прибутковості. Створення цілісного тематичного всесвіту, вихід за межі лінійних циклів та серій, які суголосні трендам світового коміксу, надають українській історії

Рисунок 6. Обкладинка та сторінки коміксу «Оборона Замостя»

сучасного вигляду та незвичності. Насиченість реалістичною деталізацією, документальними врізками, глибоким знанням технологій та історії роблять комікси видавництва напрочуд якісними та цікавими: вони орієнтовані на підлітків і дітей («Чудили», «Княжа воля» 1, 2), поціновувачів героїчної міфології («Вогневір», «Відьма»), фанатів кіберпанку та альтернативної історії («Воля: The Will»), навіть культовий свого часу співак Павло Зібров став героєм коміксу «КіберКрай».

Як приклад започаткування ще однієї цікавої традиції відзначимо комікс «Оборона Замостя. Легенда про лопату» (2021) — перший історичний мальопис, створений за ініціативою Українського інституту національної пам'яті і присвячений знов-таки темі Української революції 1917–1921 рр.

Як бачимо, героїчний період національно-визвольних змагань став джерелом натхнення для фахових істориків, а комікс виявився вдалим медіатором для популяризації цих знань. Привертає до себе увагу авторський пошук коміксової стилістики художником-сценаристом Володимиром Поліщуком. У передмові автори зазначили, що їх надихнули роботи Д. Кірбі та М. Міньоли: цим пояснена незвична для українського читача стилістика коміксового арту та кольорова гама (див. рис. 6). Як і в більшості історичних коміксів, наприкінці «Оборони Замостя» представлені цікаві факти щодо описаних подій, уривки документальної хроніки та біографії дійових осіб. Об'єднання фактографічної достовірності, художньої вигадки та фантазії, попри дискусійність, стає узвичаєною практикою й історико-документального, і воєнного коміксу.

Сучасний воєнний нарратив. Характеристика цього нарративу неможлива без урахування потужної хвилі історико-документальних текстів про війну на Сході: за приблизними підрахунками, видань, присвячених цій тематиці, понад 500. Від академічного пошуку до літопису повсякдення — книжковий простір демонструє жанрове розмаїття, в ньому представлені аматорські спроби й професійні розвідки, щоденникова проза й фейсбучний «текст війни».

У прагненні відтворити живе дихання історії українська історична школа також відіграє значну роль. Серйозну й плідну роботу з архівації та меморизації подій війни здійснює вже згаданий Український інститут національної пам'яті. До нашої теми безпосереднє відношення має проєкт «АТО: усна історія», започаткований у 2016 р. з метою «запису, збирання та зберігання та оприлюднення усних свідчень учасників подій російсько-української війни на Донбасі» (з сайту проєкту). Наразі записані спогади 55 учасників та видано серію збірників «Усна історія російсько-української війни». В чотирьох книгах циклу зібрані інтерв'ю військових, добробатівців, медиків, рятувальників, волонтерів, переселенців, представників Служби з надзвичайних ситуацій; п'ятий випуск уміщує результати опитувань мешканців Енергодару; спогади 25 жінок-військових склали збірку «Дівчата зрізають коси» (2018); представники різних конфесій поділилися своїми історіями в книзі серії «Капелани. На службі Богу і Україні» (2019).

Потужне документальне підґрунтя вирізняє український комікс. Трагічні реалії сучасної історії постають у графічних новелах і романах не просто як сюжетне тло: підкреслюють реальну основу подій автори коміксу «Звитяга. Савур-могила», реальних прототипів мають герої серій «Охоронці країни» та «Кіборги». Представлені різні рівні документального: від використання реальних свідчень, чіткої прив'язки до локацій, з тайм-кодами, мапами, портретами героїв, цитатами та документами до лише приблизних описів та назв міст, територій та персонажів. Ще одна особливість поєднує воєнні комікси: здебільшого вони ініційовані й видані коштом громадських об'єднань та організацій. «Звитяга» пов'язана з молодіжним об'єднанням «Граніт», «Охоронці країни» видані на замовлення Міністерства інформаційної політики України, цикл «Кіборги» підтримує громадська організація «Вірні традиціям».

«Звитяга. Савур-могила» (*Asgardian commix*, 2015) — один з перших коміксів про АТО, заснований на реальних подіях (див. рис. 7). Сам образ Савур-могили став композиційним і сенсовим центром графічного оповідання. Це підкреслює й історична вставка про козаків, що врятували бранців з турецької неволі, але потім порубали їх шаблями, бо в пошуках кращої долі учорашні полонені вирішили повернутися на чужу землю. Головний герой знаходить шаблю, змінює сюжет старої легенди, відмовляється у полоні від звільнення (за нього вносять викуп) і здобуває свободу з друзями.

Незвичний сюжет подано паралельно з козацькою історією й виписано у далеко не оптимістичній колірній гамі. Ця підкреслена аскетичність була свідомим вибором авторів, що вирішили відійти від канонів і відтворити власне бачення світу, кольору, символів і міфів війни. А. Мочурад, координатор проєкту «Звитяга», учасник бойових дій, в інтерв'ю сказав: «Війна шалено красива, але тією ж мірою й жахлива. Це важко усвідомити тут, на мирній території» (Мочурад, 2016). Історичну

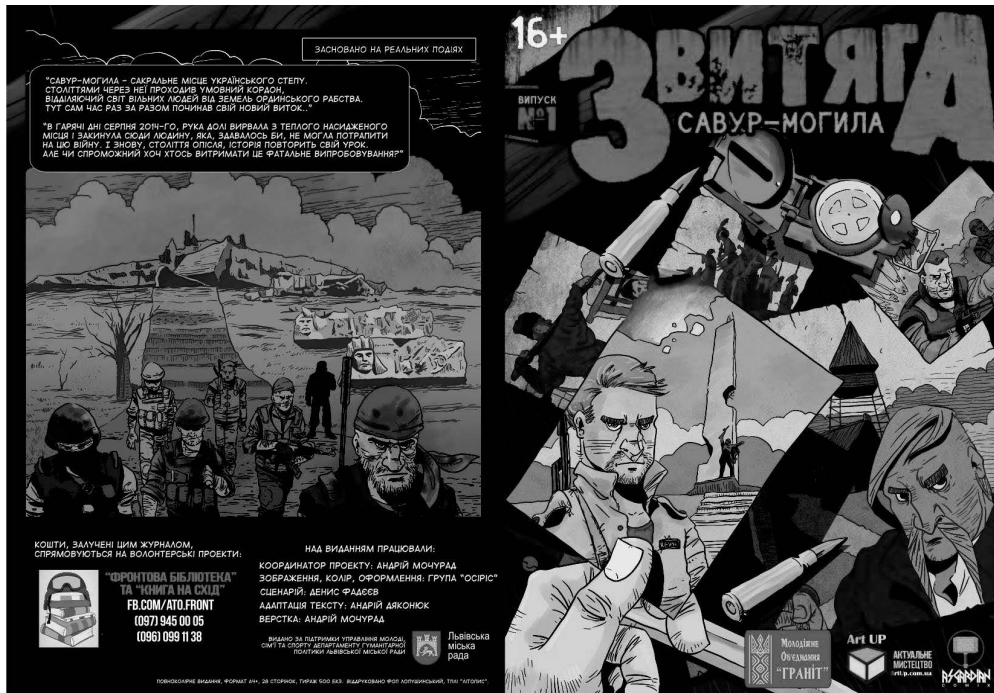

Рисунок 7. Обкладинка коміксу «Звіт'яга. Савур-могила».

Джерело: <https://zbruc.eu/node/45425>

прив'язку до драматичної доби українських визвольних змагань Андрій Мочурад у 2016 р. анонсував як сюжет наступного випуску. Сценарист коміксу Денис Фадеев в інтерв'ю «Збручу» озвучив ідею 3-серійного циклу з обов'язковою умовою: «мають бути описані події цієї війни із прив'язкою до історичних подій» (Городницька, 2015). На жаль, опубліковані були лише декілька артів, серія отримала своєрідне продовження в новій концепції видавництва Asgardian comic — у циклі «Воля», а Денис Фадеев увійшов до авторської команди проекту як один із сценаристів.

Орієнтацією на молоде покоління пояснюють звернення до коміксу автори проекту «Кіборги» (ГО «Вірні традиціям», 2016–до сьогодні) (див. рис. 8). Ідея втілити спогади учасників оборони ДАП у коміксі належала одному із захисників Донецького аеропорту Герою України Петру Полицяку (позивний «Чорний»), який загинув 21 січня 2015 р. Втіленням та підтримкою проекту зайнялися учасники громадської організації «Вірні традиціям», що була заснована чинними військовими, добровольцями та активістами у 2016 р.

Рисунок 8. Цикл «Кіборги»

Володимир Корнієць, снайпер з позивним «Воха» та герой першого випуску «Кіборги. Початок», згадує, що з 73 учасників операції 54 розповіли свої історії для коміксу: «У кожного з них — своє бачення подій, що дозволяє писати та відтворювати історію у найдрібніших деталях. Тобто, це найдостовірніша хроніка та чітке викладення зі збереженням навіть часових проміжків, адже кожна дрібниця у малюнках прискіпливо перевірена очевидцями тих буремних подій» (*Високий замок*. 03.10.2018). В інтерв'ю В. Корнієць звертає увагу, що деякі герої коміксу загинули, залишившись лише на сторінках видання та у спогадах.

«Кіборги» у коміксовому форматі продовжили традицію історичної комеморації, започатковану проектами увічнення пам'яті захисників ДАП. Одними з перших журналісти «Радіо Свобода» почали записувати розповіді волонтерів, а з травня 2015 р. — збирати спомини захисників для документальної книги: «Йшли до них у госпіталі, їздили у військові частини й на полігони, напрошувалися у гості, зустрічалися у парках та запрошували бійців у студії» (з передмови). Так з'явилося видання «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» — одна з перших добірок інтерв'ю кіборгів.

«Уже з перших інтерв'ю стало очевидно, що розповіді людей про те, що вони бачили на власні очі, відчули на дотик, пережили психологічно й фізично, попри свою «об'єктивну суб'єктивність», мають велике значення для розуміння подій. Деталі з оповіді одного учасника доповнюють лаконічну розповідь іншого, суха інформаційна канва обростає візерунками емоцій, збіги підштовхують висновки, і врешті з'являються відповіді на ключові запитання: що і чому захищали кіборги у ДАП усі 242 дні» — написали автори збірки (АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви, 2015).

Показово, що для творців циклу «Кіборги» принциповим було дотримання максимальної документальності: на протигагу вигаданим супергероям класичних коміксових серій, автори пропонують реальних героїв у реальних обставинах. Документальності деталям дотримувалися й у художньому втіленні проекту. Підкреслив первинність графічного реалізму у відтворенні хронології подій і Сергій Францішкевич, заступник командира третього полку призначенців на презентації коміксів «Кіборги» у Кропивницькому (*1+1. ТСН*. 12.05.2017). На сайті <https://kiborhyscomics.com.ua/> у розділі «Спогади кіборгів» розміщені 20 споминів, проілюстрованих кадрами з коміксової серії. Отже, кожна частина коміксу має документальну передісторію, подану окремо, з чіткими архівними маркерами (авторство, реальна подія, що стала основою сюжетного випуску, текст спомину). Розгорнуті меморії кіборгів представлені у *Facebook* (Кіборги @cyborgscomics, 3 487 фоловерів).

Реальні історії та цитати уведено в текст самих коміксів. Нарізка спогадів передує коміксовим панелям у випуску «Кіборги. Початок. Том II», стисла історична довідка з історії першого бою за ДАП — початок «Кіборги. Хроніки 3-го полку», уривки з бійцівських розповідей відкривають та завершують «Кіборги. Штурм 17.01.2015. Том 1». Підкреслена документальність підтримана портретною схожістю, чіткою прив'язкою до географічних локацій та навіть тайм-кодів ДАПу (наприклад з «Хроніки 3-го полку»: «Локація: ДАП. Елітна смуга. Купол 2 або Локація: Дніпропетровська область. Військовий аеродром. Тайм-код: 26.05.14, 13:59», або «Локація: чорт'яого-зна-де, деє в околицях ДАПу, сторона Пісків»), картами, номерами машин зі старим кодом Донецької області АН, авторизованими посиланнями та цитатами, позасюжетними врізками з біографічними даними прототипів героїв коміксу. Автори згадували, з якою прискіпливістю й вимогливістю вимальовували цей хронікальний та майже фактографічно докладний художній складник циклу.

Візуалізацію спогадів кіборгів довірили молодим художникам із Львівської Академії друкарства. «До роботи над коміксами, — пишуть автори проекту на сайті, — ми залучаємо молодих українських художників, які безпосередньо співпрацюють та консультуються з реальними бійцями, щоб досягти максимальної документальності оповіді». Завданнями проекту автори вбачали: представлення воєнних подій новітніми засобами кольорової графіки, патріотичне виховання молоді через використання популярної та знайомої юнацтву мови коміксу.

Цикл мав і свою внутрішню генезу. Випуски серії, особливо перші номери, виконували, скоріше, функцію ілюстрації до описаних у спогадах захисників Донецького аеропорту важливих подій. Герої, як у плакатному мистецтві, чітко розподілені на ворогів та своїх, кардинально різниться мова, стиль зображення, навіть панелізація сторінки. Самвидавні традиції та чітка мета графічного відтворення героїчних вчинків, пам'ятних подій, повсякденних реалій та життєпис захисників

аеропорту певною мірою відтісняють малюнок на другий план, перед нами не графічний сторітелінг, а біографічні та літописні ілюстрації.

Ускладнення цих первісних настанов (фіксація подій, дискретність, відсутність цілісного сюжету та характерних персонажів) відбувалося протягом усього випуску серії. Цікавою видається зміна техніки малюнку у роботі молодих художників під єдиним псевдонімом Левко Квіт («Початок. Т. 1, 2»; «Кіборги. Пастка»): деталізується зображення, змінюється розташування панелей на сторінці, з'являються нестандартні суміщення кадрів. Панель майже позбавляється традиційних для класичного коміксу проміжків (гаттери), це робить зображення динамічним і багатовимірним. Зникає одноманітність у поданні художнього матеріалу, ускладнюється сюжетна колізія та композиційні рішення. На зміну плакатній стилістиці ілюстрацій приходить естетика графічного наративу, де візуальний ряд, органічно об'єднаний з живою мовою текстової структури (зникає нав'язливо-одноманітний лєтерінг), документальними врізками, нелінійною композицією презентує цікавий сучасний варіант військового коміксу.

Тематична спрямованість циклу сьогодні активно доповнюється новими темами та серіями. Так, окремими книжками вийшли казки, з показовою для нашого дослідження продовженням козацької тематики («Казка перша. Про Творця, козаків та українську мову», 2020; «Казка друга. Про Срібний Покров Пресвятої Богородиці і козаків», 2021; «Казка третя. Про пекло і дорогу в Царство Небесне», 2022). У 2021 р. опубліковано наступний том «Кіборги. ССО України. Перший відбір. 23.11.2015-05.12.2015». Автори так презентували нове видання: «Унікальна історія становлення реальних Сил Спеціальних Операцій Збройних Сил України... Невідома на загал знакова сторінка історії становлення нової військової Еліти Еліт нашої Неньки... Початок історії Команди Команд, яка вже змінила сучасну історію Української держави і продовжує це робити до сьогодні...». В аносах циклу — видання щоденників військових та персональні біографічні серії циклу «Герої України».

Абсолютно інший варіант презентації воєнної тематики пропонує комікс «Охоронці країни» (2016–2019). Виник він у Дніпрі, ідея циклу належала донеччанину Леоніду Краснопольському, який після полону у бойовиків Донецька переїхав до нашого міста, став відомим волонтером і заснував проєкт hunta.in.ua. Співавтор коміксу Ігор Роговий у 2019 р. презентував 7 випусків циклу (Л. Краснопольський загинув у ДТП у лютому 2018 р.). Художник та сценарист — Asta “Ateralba” Legios. До розробки сюжету долучалися користувачі соціальних мереж, з четвертого номера комікс став кольоровим. Знов ми маємо справу з самвидавом, цикл графічних новел (так самовизначилися з жанром автори у 2016 р.) вийшов за підтримки Міністерства інформаційної політики України (2014–2019 рр.), розповсюджувався безплатно.

Документалізм, важливий для традицій української графічної культури, виявлений в коміксі в особливий спосіб. Автори неодноразово підкреслювали, що він є не атрибуцією, а смисловим орієнтиром. «Головне завдання коміксу — познайомити дітей та підлітків з тими подіями, що відбуваються на Сході країни, перейнятися та зрозуміти як почесна служба солдата», — так схарактеризував надзавдання свого проєкту сам Л. Краснопольський (*1+1. ТСН*. 30 листопада 2016).

Попри те, що події відбуваються у вигаданому світі, сюжет циклу «списано» з українських реалій: головні герої Хорів, Кий, Щек, Либідь стають на захист Країни від північного сусіда. Усі герої коміксу мають своїх прототипів, добрих знайомих авторів циклу — це військові Дніпра, Києва, Донецька, а головний герой списаний з Юрія Кисляка, командира легендарної бронетанкової батареї 25-ої повітряно-десантної бригади. Для авторів «Охоронців» комікс став можливістю допомогти своїм друзям і засобом інформування й виховання молоді.

Географічні локації першого сезону пов'язані з Донбасом, другого — з півостровом Керем; додалися нові персонажі, наприклад, представник давнього роду мудрець Мустафа (його прообразом став Мустафа Джемільєв). Попри вигаданий сюжет, дійсність активно врізана у художній текст коміксу: Верховний тайган, персонаж з «Охоронці країни. Протистояння», портретно схожий із керівником сусідньої держави, співзвучні з реальними назвами локації окремих сцен (Керем, Федерація об'єднаних комун, Тайганград), лексичні характеристики також зрозуміло вказують на прототипів (многоходовочка, уконтрапупить). Реальності коміксу містять такі знайомі ознаки світу сучасного: групові чати, наручний браслет, схожий на смартгодинник, мобільний спецв'язок, апгрейд, девайс. Розширюють хронотоп коміксу й постійні подорожі героїв, введення чисельних географічних локацій: у Країні, в Столиці (Адміністрація президента), на тимчасово окупованих територіях відбуваються події перших 3 випусків; наступні — пов'язані з окупованим Керемом та початком подорожі Щєка на підводному човні капітана Дніпрова до Об'єднаних заокеанських штатів на базу Нью-Марін.

Комікс «Охоронці країни» вибудовується не за принципом візуального доповнення документальних бойових хронік, а як самостійний графічний текст, що розгортається у просторі і часі, має нелінійну структуру й ускладнюється композиційними прийомами: уведення нових персонажів, несподівані сюжетні повороти, обов'язковий обрив сюжету наприкінці кожного випуску задля підтримки інтересу.

Для авторів герої та сюжет поступово стають цікавішими за виховне метазавдання — персонажі набувають яскравих характерологічних рис, ускладнюються вектори взаємовідносин в команді охоронців, активно розширюється перелік персонажів. Автори експериментують з панельною розбивкою, кольоровими сторінками, деталізацією графічної історії, навіть мовні кульки та стиль лєтерінгу кардинально модернізуються з розвитком коміксового сюжету. За визначенням дослідника коміксів Скота Макклауда, тип поєднання панелей (фреймів) в коміксах залежить від авторської манери, національних традицій, та свідомого їх порушення (Макклауд, 2020, с. 70–81). «Охоронці країни» демонструють на початку серії більшість переходів від моменту до моменту та від суб'єкта до суб'єкта (для порівняння: в американських та європейських коміксах переважає перехід від дії до дії). Статична одноманітність перших випусків змінилася у подальшому додаванням зображень з активним подієвим рядом, урізноманітнилися звукові ефекти та художні прийоми.

Документальний біографічний наратив. Протягом 5 років ми досліджували національний графічний документальний наратив. За матеріалами цих робіт стисло окреслимо головні особливості його воєнного тематичного сегмента.

«Національний простір документальних коміксів доволі строкатий і за змістом, і за якістю. У напрямі представлені як відомі автори і видавництва, так і самвидавний формат, де комікс виконує скоріше ілюстративну функцію до авторських сповідей та історій. Згідно з даними ресурсу *Vertigo* за 2019 р. (Мішенев, 2020), присутність відповідного жанру на ринку коміксів України складає 4 %, хоча запит на соціальну тематику доволі високий (дані опитування *Ua Geek* від 12.06.2020), а отже є потенціал для подальшого розвитку» (Гудошник, 2021).

Документальний комікс став предметом вивчення медійників, істориків, культурологів та літературознавців, синтетична його природа виявилася напрочуд комплементарною сучасним міждисциплінарним науковим пошукам. Предметна оптика зумовлює широкий розбіг навіть у розумінні джерел досліджуваного явища: історію коміксового нонфікшену пов'язують з виходом циклу «True Comics» (1941–1950); відлік поширення графічного роману — провідного формату документального коміксу — починають з айснерівського «Контракту з богом» (1978); публікацією графічної адаптації звіту Національної комісії США щодо терористичних атак «The 9/11 Report» у 2005 р. датують міжнародний сплеск інтересу до документалізованих коміксових форм.

Більшість документальних коміксів цього напрямку вибудовані в просторі візуалізації усних історій та інтерв'ю. Ми вже вказували, що український простір таких свідчень сьогодні активно розширюється: біографічні історії, воєнні спомини доповнюються спробами перших узагальнених роздумів та усвідомленням війни як трагедії, що нівечить долі, ламає життя, страшною стигмою змінює свідомість усіх, до неї причетних.

Особистісний автобіографічний наратив представлений графічним романом Сергія Захарова «Діра» (2016), який зреалізовано у вигляді циклу малюнків, створених у катівні ДНР. У полон Сергій Захаров потрапив за протестну художню діяльність в окупованому Донецьку: артгрупа «Мурзилка», до якої він належав, виставляла карикатурні зображення бойовиків на вулицях міста. Для автора комікс став формою психотерапії, спроможністю витримати у нелюдських умовах допитів, інсценованих розстрілів і знущання, що кожного дня розгорталася у Дірі.

Трагічна емоційність цих малюнків-свідчень у романі доповнюється документальними хронологіями, поясненнями, закадровим «озвученням реплік» дійових осіб та героїв (цей додатковий текст до коміксу підготував Сергій Мазуркевич). Незвичайний жанр, запропонований С. Захаровим, логічно вписується у традиції комеморативних історичних практик, для яких авторські свідчення впливові і значущі у перспективі розуміння подій, що відбуваються. Історична пам'ять, вибудована на правдивих оповідях, за принципом класичного катарсису, виділяє найтравматичніші епізоди, перетворює окремі життєві спогади на складники соціальної пам'яті, де партисипативність і емпатія виступають стрижневими чинниками.

Ще одна історія воєнних злочинів проти людяності представлена в електронному форматі. Це графічна новела А. Рожкової та О. Біди «Маша в стране кошмаров» (2017), яка була написана на основі реальних подій і стала результатом співпраці з Центром документування порушень прав людини та воєнних злочинів в зоні АТО. При підготовці коміксу використовувалися відеозапис

інтерв'ю та закриті матеріали, що збиралися для міжнародних судів. Як вказують автори в передмові: «Цією історією ми хотіли привернути увагу до проблеми сексуального насильства, незаконного утримання в полоні, порушення прав та свобод людей, які перебувають у зоні воєнних дій». Використання персонажів з роману-казки Л. Керрола «Аліса у Дивокраї» автори коміксу пояснюють не тільки бажанням полегшити сприйняття, а й необхідністю підкреслити легкість виходу жорстокості за межі звичної для нас реальності. У страшному світі насилля, в який попадає героїня, все змінилося за логікою Задзеркалля: дивокрай став безжальним звірячим світом страждань, а милі іграшки перетворилися на катів і перевертнів. Авторка Анастасія Рожкова в інтерв'ю розповіла про майже річну роботу над коміксом, складність поєднання малюнку і реальних трагедій, адже «історія, текст і діалоги були взяті з життя» (Малишева, 2017).

Тема війни стає тлом і головним рушієм усіх сюжетних ліній графічного роману «Перекресток: девять історій о войне и насилии». Як зазначають автори в передмові, в «сучасних ЗМІ мало місця для історій людей, а ще менше — для їх голосів». Тяглість стилістики усної історії продовжена в книзі, об'єднує біографічні інтерв'ю, дозволяє зрозуміти не тільки події, а їх значення для людини. Метафора потягу «Київ-війна», в якому їде героїня, німецька журналістка, унаочнюється життєвими історіями сусідів по вагону, їхніх близьких та знайомих: кримчанка, яка, відірвавшись від рідної землі, болісно шукає себе в Україні; розповідає про себе університетський викладач, доброволець, а потім волонтер; дівчина, яка не може знайти брата і стикається з бездушністю бюрократичної машини. В книзі представлені звичайні пересічні родини, які втратили бізнес, дім, здоров'я; показане повсякдення окупованих територій, де «нова влада» відтворює заповідник жорстокості та цинічної зневаги до чужого життя (докл. Гудошник, 2020).

«Автори коміксу намагаються у реальності військового буття, чи то на фронті, чи в тилу, навіть на окупованих територіях, побачити людські долі в контексті історико-політичних подій. При всій узагальненості реальний світ проривається різними формами аутентифікації: через деталізований простір міських локацій (вокзал у Львові, Донецьку, сімферопольські будівлі); через образ журналістки (її питання та заохочення до розповідей стають двигуном сюжетного розгортання); через життєві історії. Змінюється протягом читання книги й ступінь занурення у причини та пояснення людських вчинків — від зрозумілого і виправданого патріотизму («По зову серця») до неоднозначного вибору залишитися у Донецьку і поваги до цього непростого рішення героїні новели «Кто-то должен остаться». Емоційний рівень створення метаісторії у книзі представляється найскладнішим: важко пережити страшні події, ще важче повернутися до них у спогадах й увести читача у свій особистісний простір. У цьому процесі вражає глибина емпатичного занурення і така болюча й на сьогодні майже неможлива критичність й об'єктивність сприйняття війни — максимально суб'єктивований простір оповіді залишає мало шансів для вдумливої критики. Доповнюють цей процес фактологічна післямова, де метафора шляху наповнюється різноплановими значеннями — це і шлях країни, й окремих її громадян, дітей, жінок, переселенців, зниклих безвісти, загиблих. Це шляхи понівечених доріг з географічних мап і зламаних доль героїв графічного роману» (Гудошник, 2020).

Реальні історії та інтерв'ю стали основою проекту «Використання коміксів як інструменту креативних комунікацій у сфері громадської безпеки та зміцнення механізмів захисту прав людини», що виник за підтримки Програми розвитку ООН. В межах проекту тендер на створення соціальних коміксів виграло «Видавництво» — на сьогодні в Україні єдиний видавничий центр, що спеціалізується на документальних графічних романах, активно перекладає українською відомі у світі нонфікшен комікси (серед останніх назвемо графічні романи Ю. Віле, Л. Ітаґакі «Сибірські хайку», Е. Лепажя «Одна весна в Чорнобилі», Ш. Тена «Прибуття»). У 2021 р. видавництво почало роботу над коміксами проекту. Як зазначили автори: «Робота включала пошук героїв, історії яких можна було б адаптувати, проведення інтерв'ю з ними, написання сценаріїв на основі цих інтерв'ю, розробку візуальних ілюстрацій, редактуру та верстку. Робота над усіма мальописами йшла паралельно з різними командами, завдяки професіоналізму яких все вдалося» (з сайту <https://vydavnytstvo.com/>). Комікс «На великій землі» «присвячений темі реінтеграції ветеранів АТО та ООС після повернення до цивільного життя». Складне життя екскомбатантів представлене у новому світлі: героїка війни поступається травматичному досвіду мирного життя, до якого повернутися виявилось дуже складно. Комікс чесно показує різні варіанти цих пристосувань — від найтрагічніших до виважених і позитивних. Як соціальний проєкт комікс демонструє можливості знайти себе серед інших, не загубити самоповагу і вибудувати життя поруч з війною, а не в ній (див. рис. 9).

Рисунок 9. Обкладинки коміксів «На великій землі» та «Звуки миру»

У другому коміксі проекту, «Звуки миру», представлені історії дітей з прифронтових територій. Привертає до себе увагу ретельність у доборі героїв інтерв'ю та реальних історій для сценарної обробки, адаптування надскладної теми війни для підліткової аудиторії. В обох коміксах герої знаходять себе через захоплення (музика, велоспорт), друзів, подорожі, не через забуття, а через усвідомлений спротив війні, розуміння, що життя продовжується. «Страшні роки лихоліття назавжди залишаться частиною мене. Але я зроблю все, щоб пам'ять не заважала мені жити далі», — говорить одна з героїнь коміксу.

Вагомою бачиться здатність воєнного коміксу притлумити відразливі криваві сцени насильства та жорстокості, адже акцентована стигматизація породжує проблему «втрати чутливості» суспільством. У посттравматичному дискурсі сучасного коміксу персоналізовані історії та біографічні наративи виявилися найпоширенішими: графічний реалізм привертає увагу до проблеми, залишає в пам'яті образи та смисли вкрай складних і трагічних подій.

Література

- Baden, M. S., & Wimpenny, K. (2014). *A practical guide to arts-related research*. Springer.
- Ben-Ari, E. (2020). From leading combat units to leading combat formations. *Military Mission Formations and Hybrid Wars*, 91-104. <https://doi.org/10.4324/9780367855390-7>
- Davies, D., & Rifkind, C. (2020). *Documenting trauma in comics: Traumatic pasts, embodied histories, and graphic reportage*. Palgrave Macmillan.
- Dunivin, K. O. (1994). *Military Culture: Change and Continuity*. *Armed Forces & Society*, 20(4), 531-547. <https://doi.org/10.1177/0095327X9402000403>
- Earle, H. E. (2017). *Comics, trauma, and the new art of war*. Univ. Press of Mississippi.
- Ender, M. G., Reed, B. J., & Absalon, J. P. (2020). Popular culture and the military. *Handbook of Military Sciences*, 1-19. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02866-4_36-1
- Haltiner, K. & Kummel, G. (2009). The hybrid soldier: Identity change in the military. In G. Kummel, G. Caforio, & C. Dandeker (Eds.), *Armed forces, soldiers, and civil-military relations*, 75-82. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hansen, L. (2006). *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. London: Routledge.
- Hansen, L. (2016). Reading comics for the field of International Relations. *Theory, method and the Bosnian War*. *European Journal of International Relations*, 23(3), 581-608. <https://doi.org/10.1177/1354066116656763>
- Jorenby, M. K. (2007). Comics and war: transforming perceptions of the Other through a constructive learning experience. *Journal of Peace Education*, 4(2), 149-162. <https://doi.org/10.1080/17400200701523538>
- Kaspersen, I. S. (2021). New societies, new soldiers? A soldier typology. *Small Wars & Insurgencies*, 32(1), 1-25. <https://doi.org/10.1080/09592318.2020.1785990>

- Kerr, A. (2016). *Heroes and Enemies: American Second World War Comics and Propaganda*. A thesis for the degree of Doctor of Philosophy. University of Lincoln.
- Kraft, H., Peeler, R., Larson, J., Lambert, S., Wiggins, D., Nguyen, D., Jessup, A. E. (2010). *The Docs: A Graphic Novel*. San Diego: The Naval Health Research Center: 21.
- Kuttner, P. J., Weaver-Hightower, M. B., & Sousanis, N. (2020). Comics-based research: The affordances of comics for research across disciplines. *Qualitative Research, 21*(2), 195-214. <https://doi.org/10.1177/1468794120918845>
- Leavy, P. (2019). *Handbook of arts-based research*. Guilford Publications.
- LeBlanc, N., & Irwin, R. L. (2019). A/R/tography. In Noblit, George (Ed.). *Oxford Encyclopedia of Qualitative Research Methods in Education*. (1-21). New York, NY: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.393>
- Leone, J. M. (2017). *Drawing Invisible Wounds: War Comics and the Treatment of Trauma*. *Journal of Medical Humanities, 39*(3), 243–261. <https://doi.org/10.1177/1524839921996405>
- Mehta, B., & Mukherji, P. (2015). *Postcolonial comics: Texts, events, identities*. Routledge.
- Neilson, E. C., Singh, R. S., Harper, K. L., & Teng, E. J. (2020). Traditional masculinity ideology, posttraumatic stress disorder (PTSD) symptom severity, and treatment in service members and veterans: A systematic review. *Psychology of Men & Masculinities, 21*(4), 578–592. <https://doi.org/10.1037/men0000257>
- Paladin, N. (2020). A Future-Oriented Past: Deictic Reformulations of WWII in Contemporary War Comics. *Status Quaestionis, 1*(18). <https://doi.org/10.13133/2239-1983/16837>
- Ribbens, K. (2018). Book review: *The Algerian War in French-language comics: Postcolonial memory, history, and Subjectivity Comics and conflict: Patriotism and propaganda from WWII through operation Iraqi Freedom Comics and the world wars: A cultural record and Dan Ellin and Adam Sheriff, comics, the Holocaust and Hiroshima*. *Media, War & Conflict, 11*(2), 282-286. <https://doi.org/10.1177/1750635218776138>
- Rice, G. (2000). War, journalism, and oral history. *The Journal of American History, 87*(2), 610. <https://doi.org/10.2307/2568769>
- Seifert, M. (2021) *The Promise Collection 1941/1942: Comics Go to War*. <https://bleedingcool.com/comics/the-promise-collection-1941-1942-comics-go-to-war/>
- Tseng, C. & Altenberg, T. (2019). Blending fact and fiction in graphic war narratives: A diachronic analysis of Argentine Falklands war comics. *ImageText, 11* (1). <https://orca.cardiff.ac.uk/121945/>
- Viljoen, J. (2020). *War comics: A postcolonial perspective*. Routledge.
- Zerr, C. E. (2020). *Female veterans with self-identified PTSD: how military culture informs understanding of the condition of PTSD and the decision-making process of seeking treatment* [Master's thesis]. University of Houston.
- АД 242. *Історія мужності, братерства та самопожертви* (2015). «Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
- Белов, Д.О. (2021). *Український комікс: бібліотечно-інформаційний вимір*. Дис...д-р філософії...спеціальність 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2021.
- Городницька, Б. (2015, December 23). *Війна в картинках*. Збруч. <https://zbruc.eu/node/45425>
- Гудошник, О.В. (2019). Documentary comics у сучасному науковому дискурсі та українському комікс-просторі. *Communications and Communicative Technologies, 19*, 32-40. <https://doi.org/10.15421/291905>
- Гудошник, О.В. (2020). Трансмедіальні наративи коміксової журналістики: світовий та український досвід. *Communications and Communicative Technologies, 20*, 32-41. <https://doi.org/10.15421/292005>.
- Гудошник, О. (2020а). *Український документальний комікс у поліконтексті. Актуальні тренди сучасного комунікативного простору* : колективна монографія. Дніпро. 10.5281/zenodo.4289090. http://www.dnu.dp.ua/docs/facults/fszmk/current_trends_of_modern_communication_space.pdf
- Гудошник, О. (2021, May 18). *Між героїкою і посттравмою*. Дзеркало тижня. <https://zn.ua/ukr/ART/mizh-herojikoju-i-posttravmoju.html>
- Макклауд, С. (2019). *Зрозуміти комікси. Невидиме мистецтво*. Київ : Рідна мова.
- Малишева, Л. (2017, October 13). *Сам себе сторителлер: как работают украинские художники комиксов*. *Telegraf design*. <https://telegraf.design/sam-sebe-storiteller-kak-rabotayut-ukrainskie-hudozhniki-komiksov/>
- Мишенев, Я. (2020, August 2). *Комікси в Україні — підсумки 2019*. UA Geek. <https://uageek.space/komiksy-v-ukraini-pidsumky-2019/#gs>
- Мочурад, А. (2016, January 1). *Комікси про АТО — не святотатство. Без жартів ми там поїхали б дахом*. Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/1934993-andriy-mochurad-koordinator-vidannya-pershogo-ukrajinomovnogo-komiksu-pro-boyovi-diji-na-donbasi.html>
- Оборона Замостя. Легенда про лопату* (2021). Український інститут національної пам'яті.